

Richard van Dülmen

BEZECNÍ LIDÉ

O katech, děvkách a mlýnářích

Nepočestnost a sociální
izolace v raném novověku

DOKOŘÁN 2003

Útok na čest

„Eodem dabo Margarita, žena Dileru z Luigendorfu, povolána byla před soud kvůli urážce Martina Thurbana a jeho příbuzných, jež mnohokrát nazvala zloději, což ovšem nemohla dokázat, proč tvrdila, že pokud se tak stalo, je jí to prý velice líto, a že o výše jmenovaném a jeho rodině nemůže říci nic než dobro a chválu. Odsouzena jest kromě odvolání vyřčené pomluvy a injurie, které budoucně nemají žalobci a jeho rodině nikterak škoditi, k ubrzení soudních výloh ve výši 1 fl. 30 šf. a nadto pokárána dátkou.“ (Neunburg vorm Wald, 1670).¹

1.

Nic nebylo pro muže i ženy v raném novověku cennější než „dobrá pověst“, osobní bezúhonnost a čest. Ta byla předpokladem pro utěšené vztahy se sousedy, podmínkou pro úspěch v práci a zaměstnání, pro dobrou sňatkovou politiku či získání úřadu v městské nebo vesnické společnosti. Zakládala sociální status každého jednotlivce jak v rámci jeho sociální skupiny, tak v rámci obce. Čest byla sice závislá na ekonomické potenci a společenském postavení, měla ovšem zároveň svébytnou hodnotu sahající za sociální a ekonomický rámec, a jako takovou ji musel akceptovat každý, kdo chtěl vést spořádaný život. Jakkoli byl každý jednatel integrován do rodinného nebo vesnického společenství, bratrstva či cechu, které mu skýtaly ochranu, přesto musel každý sám strážit a ochraňovat svou osobní čest, stejně jako kolektivní čest své skupiny; vlastní čest nemohla být nikomu lhostejná.

I přes provázanost s rodinou, rodem a stavem nebyla čest vrozeným nebo jednou provždy nabytým statkem, který už nic nemohlo ohrozit, nýbrž představovala něco, co si lidé museli ne-

ustále stěžít a co museli chránit před každým znevážením. Až příliš snadno mohla být čest poškozena nebo ji člověk mohl dokonce ztratit, ať už přímo či nepřímou, a to nezávisle na postavení, které zaujímal. „Smysl pro čest je základem morálky, v níž jednotlivec sám sebe chápe vždy tak, jak ho vidí ostatní, v níž jednotlivec potřebuje ostatní, aby existoval, protože obraz, který si dělá sám o sobě, je nerozlišitelný od obrazu, jehož odraz získává od ostatních.“² Protože pro čest každého jednotlivce bylo určující mínění ostatních, nelze ji vymezit obecně jako hodnotu mimo sociální kontext. Každý si byl vědom toho, že člověk sice není „počestný“ sám o sobě, ale kam až sahá prostor pro počestné jednání, jak těsně nebo naopak volně byly jeho hranice, kolísalo v závislosti na dané osobě a situaci. Bezectné jednání mohlo být přiležitostně pomínuto, na druhou stranu mohla ovšem i malá odchylka vyvolat velký skandál.

Na vše, co se dotýkalo citi, reagoval každý jednotlivec nanejvýš citlivě, často až nepochopitelně prudce, viděno z dnešní perspektivy. Získalo-li něčí jméno špatnou pověst nebo zdálo-li se dobrá pověst třeba jenom ohrožena,³ znamenalo to velmi rychle jistou sociální izolaci: sousedé mohli odmítnout životně důležité pomoci, řemeslník nenašel odbyt pro své zboží, služebná nedostala práci. Uniknout těmto následkům změnou bydliště bylo přitom možné jen v omezené míře.

Důvod, proč mohla mít špatná pověst tak škodlivé následky, spočíval v roli „klepů“ a „pomluvy“ ve stavovské společnosti.⁴ Vše se muselo důkladně probrat, aby nic nezůstalo skryté. Klevetění bylo součástí „zábavy“, zaručovalo ovšem zároveň soudržnost společnosti.

Z klepů se člověk dozvídal důležité informace jak o událostech, tak o osobách. Klevety tak poskytovaly člověku možnost, aby si na jejich pozadí vytvářel mínění sám o sobě. Nikdo si nedovolil nevěnovat klepům pozornost – mohly totiž postavení jednotlivce ohrozit, ale také posílit. Nutností bylo chování, které platilo za počestné, a zároveň bdělost, protože hranice tolerance kolísaly podle situace a stavu dotyčné osoby. Lidé věděli, s kým se mohou bez obav pustit do sporu a s kým ne. Pro vrchnost ne-

bylo každopádně jednoduché zajistit sociální smír; právě dějiny pronásledování čarodějnic zřetelně ukazují, jak osudným se mohlo stát nekontrolovatelné podezření.

Jaký význam připisoval raný novovek boji o čest, nejlépe dokládá vysoký počet procesů kvůli nacıturhání, zachycených v dochovaných soupisech rozsudků a v soudních protokolech venkovských a městských obcí od 16. století. Byly důsledkem snahy vrchnosti vytvořit soudní instituce, které by důsledněji zajišťovaly sociální smír, a zároveň pevně stanovit výkon práva v těchto záležitostech jako svou výsostnou pravomoc.⁵ Pomluva a urážka mezi sousedy a v obci byla nejen zapovězena, ale také stíhána vrchností. V bavorském zemském zákoníku z roku 1616 (*Landrecht der Fürstenthumben Oberrn und Niderrn Bayern*) to bylo vyjádřeno následovně:

„Kdo způsobí druhému urážku útumu na cti a dobré pověsti, ať už se tato dotýká života a těla či nikoliv, nechť je po právu pohánán k soudu, kde má prohlásiti, že dotyčnou injuriu pronesl v zápalu zlosti a že o žalobci nemůže říci nic zlého; odprosiv její není mu více povinován ničím než uhrazením soudních výloh a vzniklé škody podle výměny soudce. Soudci samotnému však musí obžalovaný, provinil-li se urážkou dotýkající se života a těla, tedy nazval-li žalujícího mordýřem, zrádcem, lapkou, zlodějem, kacířem neb podobně, zaplatit významnou pokutu; pronesli-li pouze urážku, jež se života a těla nedotýká, tedy nazval-li žalujícího šelmou, čtverákem, lotrem, šibalem, taškařem, lhářem neb podobně, náleží mu pokuta mírnější.“⁶

Častý výskyt urážek na cti v městské i venkovské společnosti však vzbuzuje pochyby, že se tyto základy skutečně respektovaly; spíše se zdá, že vrchnost, jejíž úlohou bylo stále urovnávat spory, uplatňovala nároky rozhodovat ve věcech citi hlavně proto, aby sama získala potvrzení svého nároku na výkon práva obecně.⁷

Existovala spousta nadávek a urážek, kterými se lidé častovali, a všechny platily za nacıturhací. Nás zde ovšem zajímá pouze „klasický“ spor pro urážku na cti, tj. ritualizovaná rozpře, v níž byl slovům vždy připisován význam poškozující čest. Z takového sporu bylo možné vyjít jako vítěz pouze tehdy, když

se poškozený pokusil veřejně obnovit svou čest „protiútokem“ nebo dokonce soudní žalobou.

Nenajdeme sociální skupinu, která by nevedla prudké spory o svou čest: sedláci i služebnictvo, hlavně ovšem řemeslníci, počestní i nepočestní. Dokonce i pohodní a katové, kteří náleželi k nepočestnému stavu, vedly spory o svou čest, když byli napadeni.⁸ Neboť i sebemenší útok mohl „poskvrnit“ čistou čestla a v konkrétních důsledcích vést až k uzavření živnosti.⁹ Pouze v případě šlechty a patricijů, kteří disponovali vlastními způsoby řešení sporů o čest, máme o nich málo zpráv, snad s výjimkou souborů, jejich asi nejvíce ritualizované formy.¹⁰ Zcela jistě nebyl spor o čest výhradně záležitostí nižších vrstev společnosti a nepatřil ani ke zvykům pouze mladých lidí, jakkoliv hrála v této souvislosti mladší generace zvláštní roli. Boj o čest také nebyl výlučně mužskou záležitostí. Pokud na veřejnosti vystupovaly také ženy – a to se zdá být v 16. století, na rozdíl od století 18., běžné – dochovaly se nám rovněž zprávy o konfliktech o čest mezi ženami, resp. mezi muži a ženami. Konflikty s ženskou účastí se ovšem jen zřídka zvrhly v násilnou pútku, jak se to běžně stávalo v případě čisté mužských sporů.¹¹ Odpovědět na výzvu ženy však nebylo pro muže vždy „čestné“. Svědčí o tom slova muže z Wilseneru (Šlesvicko-Holštýnsko), pronesená roku 1642, který tvrdil, že by se „raději pustil do sporu s chlapem“, z kterého plyne větší čest než „z hádky s ženskou“, jež by udělala lépe, kdyby „si hleděla své přeslice“.¹²

Vůbec bylo do značné míry pravidlem vyzývat a přijmout výzvu pouze mezi osobami rovnocenného stavu. To nevyplývalo pouze z konkrétních životních poměrů – např. z toho, že lidé stejného stavu sedávali v hostinci u jednoho stolu – ale také z vědomí vlastní cíi výše postaveného. Ten se většinou necítil uražen osobou nižšího stavu, což ovšem nevyplývalo, aby se v některých případech také podobný konflikt mezi stavovsky nerovnými osobami nedostal před soud. Nejméně se ovšem slušelo, aby šlechtic reagoval na výzvu svého poddaného.

2.

Podněty konfliktů o čest byly pestré a různorodé. Často jim předcházeli dlouho doutnající svár mezi dvěma osobami, resp. rodinami, ponejvíce o hmotné statky jako dědicví, pozemky, dluhy atd., který pak náhle znovu propuknul a eskaloval. Protivníci se většinou znali z obce a věděli navzájem o svých slabínách. Ale také mezi přesporními, kteří se dosud nikdy nepotkali, docházelo k rozmlškám kvůli nactuhrhání. Když se lidé večer sešli v hostinci, stačil často i malý podnět a konflikt byl na světě. V neposlední řadě tu svou roli hrál jistý druh zábavy, oblibené zvláště u mládeže: výzva měla být svého druhu mětením síl, zkouškou, jak se „slabší“ zachová, přestože urážka pak musela být odvolána. Ve většině případů to ovšem nebyli mladiství, ale dospělí, dokonce spořádaní otcové rodin, od koho nactuhrháné výzvy vycházely.

Konstitutivní pro spory o čest je veřejnost, která umožňuje znevážení ve smyslu útočičho. Proto se výzvy většinou odehrávaly na veřejnosti, nejčastěji v hostinci nebo na ulici, kde bylo vždy dostatek svědků. Méně obvyklými místy bylo soukromé obydlí nebo kuchyně. Hostinec byl v raném novověku i později místem setkávání obyvatel vesnice nebo městské čtvrti; scházeli se zde všichni lidé bez rozdílu stavů, chudí stejně jako bohatí, řemeslníci i sedláci. Sedávali ovšem odděleně u různých stolů, o což musel dbát hostinský. Lidé sem přicházeli za jídlem a pitím, za zábavou, hrou a tancem a především se zde dozvídali novinky a zajímavosti.¹³ Sál hostince byl proto ideálním místem k šíření pomluvy, znevážení něčí dobré pověsti nebo dokonce k veřejnému zotuzení, po kterém následoval soudní proces. Nezanedbatelnou roli při tom hrál alkohol, kterým ovšem na druhou stranu vyzyvateľ nezářka omlouval svůj nactuhrháný výrok a soud ho jako vysvětlení akceptoval.

V rozvášněné atmosféře hostince nebo posleze na ulici působily nadávky většinou obzvláště urážlivě. Jaké reakce následovaly, víme ovšem jen u případů, které se dostaly před soud. Jako nactuhrháná byla ostatně vnímána nejen slova, ale i gesta

či posunky: k oblíbeným kouskům patřilo shodit protivníkovi klobouk nebo, byla-li cílem žena, čepec, ukázat zadnici atp. Arzenál nadávek byl neuvěřitelně bohatý.¹⁴ Nebyly sice všechny stejně urážlivé, přesto ale ukazují, jakou moc mohou slova mít. Nikdo si nemohl dovořit nechat nadávku a výzvu bez odpovědi, přestože oficiálně byly urážky, stejně jako odvetné repliky či dokonce následné rvačky trestné. Zřídka kdy se napadený dokázal zdržet okamžité reakce a přednesl svou žalobu až před soudem; povětšinou odvětil neméně urážlivou nadávkou. Výmluvní lidé v takových slovních přestřelkách neváhali využít veškeré své řečnické nadání.

Slovní souboj kuchaře heilbronského kláštera s tamějším kateřem můžeme považovat za sice poněkud extrémnější, jinak ovšem celkem běžný vzor pro průběh naciutrhacích hádky. Mistr kuchař uvádí v roce 1672: Po předešlém sporu „jsem pana kateřele náhodou potkal a vida, jak se ke mně po straně blíží, její jsem však, protože ještě na dvacet kroků vzdálen, ihned nepoznala; snad jen tolik jsem tušil, že je to osoba stavu duchovního, a vzpomenuv urážlivých slov, které o mně pan kateřel už dříve byl vyřkl, svůj klobouk, jak jsem dříve pokazdéb byl činil, ihned jsem nesmeknul a jej neucitl, pročez... on na mě křičel, že bych snad mohl alespoň svůj klobouk smeknout; já na to, že on tedy také. On mi pak spřálal „kúže líná“, já opět, že on to samé jest, načeš on křičel „šelmo prohnaná“, a já znovu, že to i jemu platí, přičemž jsem šel dále svou cestou, zatímco on mi i nadále spřálal, což já už jsem více nerozuměl, a tak jsem na zpět volal, že vše, čím mne nazývá, on sám také jest.“¹⁵

Měl-li tento sřet ještě celkem nevinný charakter, docházelo také ke slovním kanonádám, které se ci dotýkaly velice intenzivně a jako takové je nikdo nemohl strpět. Z města Pion (Šlesvicko-Holštýnsko) se nám z roku 1751 dochoval zápis stížnosti na poněkud výstřední chování jednoho souseda:

„Poškozený vypověděl, že jeho soused neustále poklidně soužití ruší a jemu spřálá, nazýváje ho šelmou, pakází zlodějskou, chlapem mizerným neb lejmem posraným; dále mu hrozil, že potká-li ho v lese na pasece, seřeže jej jako psa, až se mu střeva bu-

dou kolem nohou houpat a duše z jeho těla vyskočíví po trávě bude poskakovat; dále vyhrožoval, že jej roztrhá na kusy, které už nikdo více neposkládá dohromady, a že se cáry jeho těla budou povalovat jeden na tom, druhý zas na jiném místě. On sám že prý nesejde dobrou smrtí, jelikož patří dábloví, ať si její tedy vaří neb pekou či do kola vpletou neb oběsí na šibenici.“¹⁶

Škála nadávek, které patřily k slovní výbavě raně novověkého venkovského i městského obyvatele, byla velice rozsáhlá; míra jejich urážlivosti se měnila nejen v čase, ale také podle regionu. Jak vnímala jejich intenzitu vrchnost, ale i samotní obyvatele, lze odhadnout podle výše změřeného trestu.

Poněkud jadrně vyjadřování zcela odpovídalo dobové příznačné „hrubosti“ forem společenského styku; mělo na jedné straně protivníka zasažnout na nejslabším místě, na druhé straně její mělo vyprovokovat. K nejčastějším nadávkám patřily výrazy jako „šelma“ a „zloděj“, tedy slova, která platila za značně naciutrhacích.¹⁷ Zahrmovala v sobě nařčení ze zrady, lži a podvodu, což bylo samo o sobě silně znevažující, a navíc posouvaly toho, komu byly určeny, do blízkosti osob sřňaných hrdelem právem a tím vyloučených z počestné křesťanské společnosti. Podobně působily i nadávky, které adresáta uváděly do souvislosti s katem nebo pohodným. Výrok „patříš na šibenici“ byl stejně urážlivý jako označení „ras“ nebo „katův pacholek“.

Jednotlivé nadávky pojmenovávaly vždy určitýjev, at už údajný nebo skutečný, charakterizovaly určitý skutek, specifické chování, které překračovalo společenské normy. Slovo *Fuchschwänzer* (od *Fuchs* = liška, *Schwanz* = ocas) napřiklad označovalo osobu, která se snažila vlichotit vrchnosti, tj. pochlebníka; oproti tomu výraz *Hahnrei* (Kapoun) sloužil k označení podvedeného nebo podváděného manžela, tj. paroháče. Věty jako „Nejsi hoden toho, aby se s tebou poctivý člověk zahazoval“, „Jsem až příliš dobrotý na to, abych se s tebou napil piva“ nebo „Nebyli hodni toho, aby s nimi slušný člověk seděl u jednoho stolu“ v podstatě sdělují, že napadený už vlastně nepatří k počestné společnosti.¹⁸

Při volbě nadávek poškozujících čest existovaly podstatné rozdíly mezi muži a ženami. Přestože ženy jsou v soudních ak-

tech zastoupeny poměrně méně často, mohly se stejně jako muži zaplést do konfliktu o čest, ať už jako oběti nebo jako útočníci. Zatímco u mužů se nařčení týkala nejčastěji nepoctivosti, bezectnosti a kriminality nebo se zpochybňovala počestnost původu a zaměstnaní, u žen se útočníci většinou soustředovali na mravnost a počestnost pohlavní. „Děvka“ (*Hure*) či „kurva zlodějská“ (*Diebshure*) představují asi nejčastěji doložené nadávky, používané ke znevážení ženské cti nejen od mužů, ale i od žen samotných. Oblíbená byla i zesilující adjektiva jako „zmrskaná“, „oceļchovaná“ či „pokálená“, z nichž je zřejmé, že i v tomto případě způsobovala souvislost s pranýřením a šibenicí zintenzivnění urážky.

Ženské spory o čest odrážejí dobové normy ve vzájemném vztahu obou pohlaví: žena byla podle nich definována skrze muže.¹⁹ Útok na sexuální morálku vdané ženy se tudíž dotýkal cti celého rodinného společenství, takže se proti němu musel bránit také manžel znevážený.

K dalším oblíbeným nadávkám patřily výrazy „čarodějnice“ a „kouzelnice“; jak nebezpečná byla tato slova víme z dějin tzv. honů na čarodějnice.²⁰ U žen šly ruku v ruce s nadávkami také výhrůžky a kletby, doprovázené urážlivými gesty jako zvednutím sukne či kabátu nebo jinými posunky odkazujícími na zadnici. V jednom z procesů bylo obžalované kladeno za vinu, že „vzbuzujíc všeobecné pozdvižení, takto k němu promluvila: ty stará šelmo, strkáš svou věc do kdejaké díry, koukni se také do té moj!“²¹ Mezi muži byla reakce na výzvu nutností, ovšem na útok ženy směl muž odpovědět jen tehdy, měl-li k tomu zvláštní důvod. Někdy se však napadený neudržel a potom omlouval svou reakci např.: „Hrom a blesky, mám si snad nechat na hlavu kálet, kůži z těla drásat nebo se nechat v blátě vláčet?“²²

Jak důležitá byla vědomá obrana proti běžným nadávkám a nařčením, ukazuje případ z roku 1662. Jistá žena z města Kallmünz (Bavorsko) příliš dlouho otálela s podáním soudní žaloby kvůli nařčení z čarodějnictví. Obviněný nactuřhač se pak při procesu hájil tím, že „ona přec nechala nařčení bývalého zámeckého podkoního Friedricha bez odpovědi, takže o ní nikdo nemůže smýšletí dobře“.²³

Původně a v mnoha případech zřejmě také v pozdějších dobách urovnali spor o čest jeho účastníci sami za přítomnosti svědků; jen když hádka přerostla v násilnost, musel vždy rozhodovat soud. Zpravidla se však poškozený obracel na soud jako na instanci, která měla jako jediná pravomoc útočníka veřejně odsoudit a postiženému navrátit jeho čest. Soud nejčastěji vstoupil svědky a pokusil se zrekonstruovat celý incident. Nežádka proto hádka před soudem pokračovala. Tresty byly ovšem relativně mírné. Protože v 16. století ve většině případů soudce či vrchnost nevystupovali jako žalobci, nýbrž pouze jako rozhodčí sporů, obešel se rozsudek většinou bez disciplinárních opatření. Tento stav se začal měnit od 17. století.

Další soud nespřavedlivě nařčenému žalobci za pravdu, musel obžalovaný urážku odvolat a postižený tím dosáhl velkého triumfu. Tu a tam se obžalovaní zpočátku zdráhali své výrokky odvolat; když ale soud pohrozil vyšším trestem, zpravidla rezignovali. Obvinění se často omlouvali poukazem na podnapitost, zaplatili pokutu a své nařčení odvolali formou veřejného prohlášení, že o dotyčném žalobci nemohou „řít nic, co by se nstovnávalo s počestností“.²⁴ Pokuta byla stanovena podle stavovské příslušnosti obžalovaného a podle míry urážlivosti nadávky. Příležitostně, především v 16. století, bylo běžné spojit odvolání s plácnutím přes ústa (*aufs Maul schlagen*) a doprovodit jej větou: „Hubo, kdyžs toto vyřkla, nepravdu mluvilas.“²⁵ Tím měla být urážlivá slova „vržena zpět do hrudi klevetníka“, jako kdyby nebyla nikdy vyřčena. Cílem rozsudku bylo tedy ujištění, že se pomluva nikdy nestala, resp. mělo se na ni zapomenout. Po jeho vyhlášení se ani napadený, ani útočník nesměli k dané záležitosti vracet.

V zásadě platilo: kdo byl příliš často poháněn před soud kvůli nactuřhačným výrokům, mohl sám o čest přijít. Eler Stebe z Wiltsteru byl v roce 1590 prohlášen za nepočestného, na kterého se do budoucna mělo vztahovat vše urážlivé, co prohlásil o někom jiném.²⁶ Víme, že veřejně obnovení cti bylo existenčně důležité především pro řemeslníky, protože cechy jako počestné, exkluzivní instituce dobrých měšťanů tolerovaly pouze bezú-

honné členy. To neznamenaá, že po sebemenším prohřešku automatically následovalo vyloučení; když se ovšem dotyčný provinil ještě něčím jiným, dostal se zpravidla do potíží. Ovšem ani ostatní obyvatelé vesnic a měst si nemohli dovolit, aby na jejich jménu, původu či zdroji obživy ulpělo podezření z nepočetnosti. Rozhodnutí, zda vyzývatele pohnat k soudu nebo se s urážkou smířit, proto nezáleželo na svobodné vůli napadeného. Nutnost hájit se před soudem se vztahovala dokonce i na přespolní – „špatná pověst“ totiž mohla člověka dohnat kdekoli. Snad jen příslušníci vyšších stavů byli tohoto tlaku ušetřeni.

Sebehodnocení raně novověkého člověka bylo do značné míry závislé na úctě a vážnosti, kterým se těšil u veřejnosti. Platil zde příkaz hájit svou společenskou vážnost, nutnost ze všech sil také navenek bránit svou čest a ohradit se proti každému útok, přičemž se dodržovala klasická pravidla rituálního střetu. Vynucené odvolání nemuselo útočníka přimět k tomu, aby se považoval za poraženého. To, že v sobě našel odvahu ke smělé výzvě, mu naopak mohlo na jiné úrovni sloužit ke cti, zvláště v případě, když byl napadený odmítnut také svědky. Vesnická, resp. městská společnost a vrchnostenská soudy často hodnotily spory o čest odlišně, ale soudní verdikt zpravidla nikdo nepochybňoval. Urážky byly *de iure* zapovězeny, nicméně od napadeného se očekávalo, že oplatí stejnou mincí a společnost mu právo na odvetnou reakci přiznávala. Ačkoliv z tohoto důvodu snadno docházelo k eskalaci konfliktu, jednalo se o rituál, který představoval důležitou součást stavovské společnosti.

Soudně se ovšem mohli domáhat plného obnovení cti pouze usedlí obyvatelé obce. Cizinci to měli vzdýcky těžší; zcela nemožné bylo však soudní obnovení cti pouze pro skutečně „vykřičené“ osoby. O nich máme ovšem jen minimum informací, stejně jako o těch, kdo na výzvu neodpověděli. Byli-li někdo kromě běžných nactiurhacných urážek nařčen také z krádeže nebo ze smilstva, následovalo někdy soudní vyšetřování, které toto obvinění zkoumalo. Je totiž zřejmé, že urážky nebyly vzdýcky jen neopodstatněnými provokacemi, nýbrž mohly vyjadřovat i důvodné podezření, kterým se soud musel zabývat, zvláště když

obžalovaný útočník trval na svém. Většina sporů kvůli nařčení z krádeže či smilstva, které jsou zachyceny v dochovaných pramenech, však neprobíhala jako klasická hádka kvůli urážce na cti, nýbrž byly předneseny přímo před soudem.

Převážná část z celkového množství veřejných nařčení jistě způsobila pouze menší újmu na cti, která, přestože musela být odčiněna, odezněla bez větších škod. Jakmile byl ovšem někdo postaven mimo početnou společnost, resp. jakmile byly jeho jméno či osoba dány do souvislosti s katem či pohodným, hrozilo mu značné nebezpečí. Při rozboru „nepočetnosti“ těchto profesí se k tomu vrátíme.

3.

Nezřídkva vyústila hospodská či pouliční hádka kvůli urážce na cti v surovou rvačku, při níž docházelo k závažným tělesným zraněním a někdy dokonce k zabití jednoho či více účastníků.²⁷ Rvačka byla vlastně také zvláštní formou sporu o čest – její příčinou byl nactiurhacný výrok, ale spor se následně neomezoval pouze na verbální prostředky, ale řešil se násilím. Pro ilustraci běžný případ:

Pasák ovcí z Rarzenburgu (Meklenbursko-Přední Pomořansko) naloukl roku 1775 starostovu synovi. Před soudem pak vypověděl, že k tomu byl donucen, protože mu „starostovi synové spílali šelem, pacholků etc., což on nechtěl dlouhý čas bez odpovědi. Když ovšem z příkazu starostova vyvážel hnuj z jeho dvora a jeden z jeho synů opět jej začal hanět, nazýváje ho šelmou, zlodějem a rasem, dostal takový vztek, že chytil zahnutou hůl, kterou jej po zádech přetáhnul“.²⁸

Prameny mistry vypovídají o z dnešního pohledu těžko uvěřitelné míře brutálního násilí. Agresivita především mladých lidí v raně novověkých městech i na venkově je obecně známa, ovšem i u ostatních generací bylo násilí součástí každodenního života a komunikace. Těžko uvěřit, jak snadno se lidé uchýlovali k násilí: výprask dostávaly děti od rodičů, čeledí od hospodářů, ženy

od manželů, a také rozepře mezi muži často přerůstaly v násilnosti, při nichž šlo doslova o život. Urciá míra násilí byla obecně tolerována; při zvláště tvrdých střech ovšem zpravidla zasáhli přátelé, sousedi nebo dokonce úřední osoby.

Časť výskyt násilných deliktů souvisí, v rozporu s běžně rozšířeným názorem, s vyšším potenciálem agresivity raně novověkého člověka jen částečně. Podnět pro násilnou při mohl v tomto těsném světě nedostatečných materiálních zdrojů vzniknout kdykoli, zvláště však, když byla zároveň zpochybněna čest, resp. morální existence. Výkon práva na vlastní pěst byl sice trestně stíhán už v 16. století, ovšem násilná odpověď na veřejnou urážku platila přesto za samozřejmý způsob, jak zpochybněnou čest opět obnovit. To dokládá celá řada dochovaných soudních rozsudků, které poměrně mírně trestají násilné reakce na veřejnou urážku na cti: většinou zůstalo u peněžní pokuty, pokud ovšem nedošlo k těžkému ublížení na zdraví či dokonce k zabiti.

V raně novověkých bitkách a rvačkách se užívaly všechny druhy násilných prostředků: lidé se tloukli, kopali i kousali, bez ohledu na nejblíže předmetu, který byl po ruce, ať už to byl džbán, motyka, cep, kosa, poleno, dřevěná násada či dokonce nůž a sekera. Nejčastějším cílem útoku byla hlava, ale prameny nás zpravují i o ořísených zraněních končetin – účty za ranhojiče byly značné.²⁹

Jakkoli se také ženy podílely na sporech kvůli nactiutrhání, násilných střetů se, jak se zdá, příliš často neúčastnily. Rvačka byla, stejně jako institut msty, mužskou záležitostí, a to spíše záležitostí dospělých mužů, hlav rodin, než chlapců a jinochů. Částečně šlo o obyčejné měření sil, jindy ovšem také o pomstu, nenávisť nebo neústupnost z principu. Ženy se přitom nezřídká ujímaly role usmířovatelek. Když se věc dostala k soudu, nerozhodoval o výsledku pře jen status znesvářených stran, ale také postoj publiky, které se soudního přelíčení účastnilo v roli svědků. Jak už bylo zmíněno, nezřídká došel spor před soudem pokračování.

Když byli klevetník, resp. nactiutrháč, ale také bránící se obět odsouzeni k pokutě či trestu, neznamenalo to zcela samozřejmě jejich veřejné zostuzení. Často tomu bylo naopak: každý se

mohl svým způsobem dobrat veřejné satisfakce, i když ne každý ve stejné míře. V ritualizované výměně názorů, a to i při použití násilí, se stále znovu ustaloval společenský pořádek. Přinejmenším to platilo pro 16. a 17. století. Spor o čest a jeho násilné pokračování spolu sice úzce souvisely, ale zatímco se obyčejná hádka kvůli urážce mohla obejít bez následků, byla-li čest dotčeného veřejně obnovena, těžká zranění a především usmrcení protivníka při rvačkách byla jednoznačně posuzována jako závažný delikt, kterým se vrchnostenská soudní moc musela zabývat a který musela stíhat. Rozsudky ukládaly v takovýchto případech tvrdé tresty, při zabiti následovalo nezřídká alespoň dočasné vypovězení ze země. Rozdílly jsou patrné také v čase: zatímco v 16. století se násilné činy související se spory o čest posuzovaly shovívavěji než ostatní újmy na zdraví, 18. století už násilí jako prostředek k rozřešení takového konfliktu neakceptovalo. Vrchnostenské soudy se rozešly s konsenzem vesnické nebo souseďské pospolitosti a nečekaly už na podání žaloby, nýbrž zasáhly samy.

Zvláštní formu útoku na čest představovala „výzva před domem“, která velice rychle přerůstala v násilnosti a jako taková byla stíhána zvláštními tresty.³⁰ Kromě újmy na cti při ní docházelo také k narušení domovního klidu, čímž byla kromě cti narušeného dotčena i počestnost domu samotného a všech, kteří její obývali. Také o tomto deliktu podávají prameny nejedno svědectví, přestože na dům a domácnost se vztahovala zvláštní vrchnostenská ochrana. Kdo vniknul se zbraní v ruce do cizího domu, poslouchal potají u dveří nebo poškodil střechnu, plot či okna, musel počítat s citelným trestem. Typický příklad tohoto provinění představuje incident, který se roku 1581 odehrál v Auingu nedaleko Mnichova:

„Caspar Spitzweckh, hospodský v Auingu, žaluje Georga Schuестera, usedlého tamtéž. Posledně jmenovaný přibyl před krátkým časem do Spitzweckhova hostince a nazval jeho ženu děvku a její samotného zlodějem. To mu však bylo málo, a tak se vrátil znovu ozbrojen kopím, které zabodnul do veřejí spílající majiteli a nadále její vyzýváje. Nakonec vylomiv dveře do domu chtěl vniknouti, a kdyby mu v tom čeledí hospodářova nebyla

zabránila, jistě by byl někoho zmordovali; i takto jedno z oken rozbil a paní hostinskou za vlasy vytahal.³¹

V Maisachu (Bavorsko) vedl Wolf Schelhauer v roce 1579 soudní spor proti místnímu správnímu úředníkovi Jürgenovi Schmidtovi, který „zatímco Schellauerova rodina svatbu slavila, na koni před dům a do dvora vjížděl, splňuje hospodářů lupičů a šelem“.³²

Výzva před domem probíhala jako více či méně jednoznačný rituál. V souvislosti s nějakým předešlým sporem, nejčastěji kvůli urážce, se vyzývatel dostavil před dům svého protivníka a snažil se ho hlasitým vyvoláváním urážek vylákat na ulici, kde by se spolu utkali. Verbální útoky bylo možné zdůraznit rozbítením oken, vyražením dveří a demolováním vybavení domácnosti. Na rozdíl od klasického sporu kvůli cti nemusel napadený na výzvu útočnicka přistoupit; nechal-li se ovšem vyprovokovat, stihla se obvykle bitka, v níž šlo často i o život: ve Würzburgu v roce 1548 napadený, aby obhájil své mínění a svou čest, vyšel ven a zasadil mu (vyzývatelů) několik ran prasecím rožněm.³³

Závěrem můžeme shrnout: přestože nařčení z nepočetnosti mohlo postihnout každého, existoval dostatek možností, jak poškozenou čest opět obnovit. Pro příslušníky vážených stavů to ovšem bylo snazší než pro chudinu či cizince. Jestliže někdo nereagoval na výzvu, neoplatali stejnou mincí nebo nedal celou záležitost k soudu, riskoval poškození své pověsti. Obráceně to platí pro ty, kteří vytvrzale pomlouvali a provokovali své sousedy a spoluobčany. Infamním v dobovém smyslu slova se ovšem běžný, spořádaný člen raně novověké vesnické a městské společnosti vtažením do sporu o čest nestal – mezi hrozbou a skutečností byly značné rozdíly. Jinak tomu ovšem bylo s lidmi skutečně „bezcetnými“.

Bezcetní lidé I Vaganti a nepočetní řemeslníci

1.

Řezníci mistři specializovaní na porážku vepřového usedlí v Kolíne nad Rýnem, Sasku, Braniborsku, Lüneburgu a Hesensku si v roce 1666 stěžovali u císaře Leopolda I., že jsou jejich děti a potomci všude ve Svaté říši římské považováni za „hanebné lidi“, kterým je odpíráno členství v ceších a gildách, jakoby nepatřili k početnému stavu. Dále se ve stížnosti píše, že se s nimi početní měšťané a řemeslníci odmítají společensky stýkat, dokonce se zdráhají doprovodit zemřelé mistry v pohřebním průvodu, o nesení rakve ani nemluvě, což z nich dělá opovrhovanou a ubohou společenskou skupinu. S odvoláním na Říšský policejní řád z roku 1548 prosili císaře o úřední výnos, který by je v celé Říši prohlásil za početné a bezúhonné, aby jim nemohl být odpírán vstup do cechů a gild a aby mohli zastávat úřady jako ostatní početní měšťané.¹ Tomuto přání vyšel císař vstříc deklarácí, která prolašovala, že „údajná infamie, jež je jim (tj. řeznickým mistrům) přisuzována, nemá jiný základ, než hludy sprosté lůzy, pročež na ni nemá býtí bráno žádných ohledů, a lidé úspěšných a bezúhonných zaměstnání, stejně jako jejich děti, nesmějí trpětí újmu na cti a dobrém jménu“.²

To nebyl jediný případ, kdy se císař a říšské úřady snažili odsoudit a zakázat hanobení a vylučování tzv. nepočetných povolání ze strany ostatních řemeslníků. Od zmíněného Říšského policejního řádu z roku 1548 (*Ordnung und Reformation guter Politien*)³ až po Říšský řemeslnický řád z roku 1731 (*Kaysersliche Allerhöchste Verordnung, Die Abstellung deren im Heiligen Römischen Reich Bey*